

Міжпрадметныя сувязі пры вывучэнні творчасці Якуба Коласа ў школе

У сучаснай школе праблема вывучэння сумежных прадметаў ва ўзаемасувязі стала актуальнай і важнай дыдактычнай умовай для забеспячэння вучняў сістэмнымі і дакладнымі ведамі. Знакаміты чэшскі дыдактык Я.А. Каменскі сцвярджаў: “Усё, што знаходзіцца ва ўзаемасувязі, павінна выкладацца ў такой сама сувязі” [4, с. 287]. Міжпрадметнасць стала адным з найважнейшых прынцыпаў навучання.

У педагагічнай тэрміналогіі з’явіліся такія паняцці, як *асноўны*, або *вядучы*, прадмет і *паглыбляючы* прадмет. У дачыненні да беларускай літаратуры паглыбляючымі прадметамі могуць быць руская літаратура, беларуская мова, выяўленчае мастацтва.

Метадычная літаратура вылучае *сінхронныя* і *асінхронныя* міжпрадметныя сувязі.

Найбольш эфектыўнымі з’яўляюцца сінхронныя сувязі, якія прадугледжваюць адначасовае (паралельнае) вывучэнне асобных тэм і праблем у блізкароднасных прадметах. Увогуле ж сінхроннасць у вывучэнні двух прадметаў у школе хутчэй выпадае, чым заканамернасць.

Да асінхронных міжпрадметных сувязяў настаўнік звяртаецца, калі патрэбны матэрыял вывучаўся раней (у папярэдніх класах) або яшчэ будзе вывучацца. Па гэтай прычыне асінхронныя ўзаемасувязі падзяляюцца на *рэтраспектыўныя* і *перспектыўныя*. Найчасцей наладжваюцца рэтраспектыўныя сувязі, якія будуцца на папярэдніх ведах вучняў, атрыманых пры вывучэнні іншых прадметаў.

Міжпрадметныя сувязі з *рускай літаратурай* звычайна рэалізуюцца праз вывучэнне *ўзаемаўплыву літаратур і кантактных сувязяў пісьменнікаў*.

Зварот да ўзаемаўплыву літаратур дапамагае вучням выявіць агульнае і падобнае ў творчасці беларускіх і рускіх пісьменнікаў (стыль, тэмы, вобразы, матывы, сімвалы).

Вядома, што на станаўленне і фарміраванне творчай манеры многіх беларускіх пісьменнікаў паўплываў М. Гогаль, з вялікай павагай да якога выказаўся К. Вераніцын у паэме “Тарас на Парнасе”: “Народ-та, відна, не такоўскі – / Сам Пушкін, Лермантаў, Жукоўскі / і Гогаль шыбка каля нас / Прайшлі, як павы, на Парнас” [5, с. 8]. Паэма “Тарас на Парнасе” вывучаецца ў IX класе. Апора на раней вывучаную ў курсе рускай літаратуры аповесць “Ноч перад Калядамі” дапаможа вучням убачыць, што захопленасць Гогалем знайшла адбітак у творы беларускага аўтара: каларытныя этнаграфічныя сцэны, камічны паказ побыту парнаскіх багоў, дасціпны гумар. Уплыў творчасці Гогаля-рэаліста на беларускую літаратуру настаўнік можа паказаць праз супастаўленне камедыі “Рэвізор” М. Гогаля і “Пінская шляхта” В.

Дуніна-Марцінкевіча. Гэтыя творы збліжае вострая крытыка існуючых парадкаў, суда і чыноўніцтва, падабенства раскрыцця характараў.

Моцна паўплываў М. Гогаль на фарміраванне мастацкага стылю Я. Коласа. Вучням будзе карысным паслухаць успаміны Я. Коласа пра свае першыя ўражанні ад знаёмства з аповесцю вялікага рускага пісьменніка “Вечары на хутары ля Дзіканькі” яшчэ падчас вучобы ў Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі: “Стараючыся не прапусціць ніводнага радка, які дыхаў найкаштоўнейшым гогалеўскім натхненнем, я прачытаў томік і зноў вярнуўся да першай старонкі. Глыбіня і праўда стварэння вобразаў, непараўнаная прыгажосць апісанняў, цудоўная мова, якая то пераліваецца сонечным гумарам, то грозная і велічная, – усё гэта хвалявала, захапляла, прымушала задумацца” [3, с. 188].

У літаратуразнаўчых даследаваннях неаднаразова адзначаўся ўплыў М. Гогаля на характар прыродаапісальных замалёвак у прозе Я. Коласа. Для вучняў гэта становіцца відавочным пры супастаўленні пейзажных карцін у паэме М. Гогаля “Мёртвыя душы” і трылогіі Я. Коласа “На ростанях”.

М. Гогаль і Я. Колас нярэдка выкарыстоўваюць у эпічных творах аднолькавыя кампазіцыйныя прыёмы.

Улюбёным кампазіцыйным прыёмам у творах М. Гогаля была дарога. Вобраз дарогі ў паэме “Мёртвыя душы” надвычай шматгранны – ад рэальнай дарогі, па якой едзе Чычыкаў, з яе выбілімі, купінамі, шлагбаўмамі, мастамі, да вобраза жыццёвага шляху, творчага працэсу і, нарэшце, да метафарычнага, іншасказальнага вобраза, які сімвалізуе паступовы ход гісторыі ўсяго чалавецтва. На апошніх старонках першага тома паэмы замест запэцканай чычыкаўскай тройкі ўзнікае асагульнены вобраз птушкі-тройкі, сімвала свабоднай, з жывою душою Русі, якая натхнёная Богам, імчыцца па ўсім белым свеце, “косясь, постораниваются и дают ей дорогу другие народы и государства” [2, с. 234].

Праз вобраз дарогі М. Гогаль найбольш выразна перадае вобраз радзімы і народа, высокі ідэал чалавека-грамадзяніна.

Не без уплыву геніяльнага таленту М. Горкага вобраз дарогі праходзіць лейтматывам праз многія творы Я. Коласа, якія ўключаны ў школьную праграму: апавяданне “Думкі ў дарозе”, паэма “Новая зямля” (“Дарогі, вечныя дарогі!”), трылогія “На ростанях”.

Вобраз дарогі, праблема выбару жыццёвага шляху, асэнсаванне жыцця Андрэем Лабановічам, адным з лепшых прадстаўнікоў беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі XIX ст., абазначаецца ўжо ў самой назве трылогіі.

Вобраз дарогі ў Я. Коласа, як і ў М. Гогаля, не аднолькавы. Яна можа ўяўляць сабою вузенькую сцяжынку ў полі або ў лесе, часам яна асацыіруецца з падарожжам, у якое адпраўляецца са сваімі сябрамі Лабановіч. Іншы раз дарога ў трылогіі – гэта пераезд на новае месца працы або нават у астрог, але самае галоўнае – гэта сімвал руху наперад.

Асаблівае месца ў трылогіі займае апавед пра беларускія старасвецкія

шляхі. Як заўважае В. Ляшук, гэтым лірычным адступленнем “пісьменнік даводзіць, што праўда пра Беларусь не ў расійскіх падручніках па географіі, дзе яна названа ўсяго “заходняй акраінай Расіі”. Айчыны летапіс – у гэтых старасвецкіх шляхах, бо “шырока і размашыста пралягаюць яны ад вёскі да вёскі, ад мястэчак да гарадоў, злучаючы паветы, губерні і цэлыя краіны” [5, с. 81]. Разважанні пра шляхі Беларусі – гэта і пошукі Лабановічам пуцявіны да сваёй мэты – “намацаць галінамі сонца”.

Вывучэнне беларускай літаратуры арганічна звязана з вывучэннем **беларускай мовы**. Цэласны, сістэмны характар узаемнага выкарыстання ведаў па мове і літаратуры абумоўлены агульнасцю мэты іх вывучэння – развіццё інтэлектуальнай, камунікатыўнай, маральна-эстэтычнай і грамадзянскай культуры мовы вучняў.

Сувязі літаратуры і мовы могуць стаць трывалымі і эфектыўнымі ў тым выпадку, калі настаўнік будзе на ўроках мовы выкарыстоўваць праграмны матэрыял па літаратуры ў час працы над развіццём маўлення вучняў (слоўнікавы дыктант, сачыненні-разважанні, падрыхтоўка водзываў, рэцэнзій, паведамленняў).

Адной з найважнейшых форм моўна-літаратурных сувязяў з’яўляецца выкарыстанне на ўроках беларускай мовы сказаў ці звязных тэкстаў з высакаякасных твораў мастацкай літаратуры. Статыстыка сведчыць, што найбольш часта ў школьных падручніках сустракаюцца сказы з твораў Якуба Коласа. Напрыклад, аўтары падручніка да беларускай мовы для IX класа Н. Гардзей, П. Навіцкі, З. Тамашэвіч да твораў Я. Коласа звяртаюцца больш за 80 разоў.

У гэтым жа падручніку для абмеркавання з вучнямі ўключаны ўрывак з кнігі А. Міхневіча “Якуб Колас разважае, радзіць, смяецца...” (Мінск, 2002), у якой засведчаны афарыстычныя выслоўі класіка беларускай літаратуры. Вучні абмяркоўваюць іх, запісваюць, запамінаюць і выкарыстоўваюць у сваім маўленні. На наступным этапе працы па тэме “Афарызмы” вучням можна прапанаваць выпісаць трапныя выслоўі з паэмы Я. Коласа “Новая зямля”, якая вывучаецца таксама ў IX класе. Звычайна школьнікі заўважаюць у “энцыклапедыі жыцця беларускага сялянства...” афарызмы, якія сталі агульнавядомымі і практычна перайшлі ў фальклор: “Сабраць з дарог каменні тыя, / Што губяць сілы маладыя”; “Які ж ты, хлопча, нецярпячка, / Няхай цябе затопча качка”; “А будзе йсці навука туга, / Падгоніць бацькава папруга!” Шмат арыгінальных выслоўяў Я. Коласа школьнікі знойдуць у слоўніку Н. Гаўрош і Н. Нямковіч “Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў” (Мінск, 2012).

Набытыя на ўроках мовы веды могуць стаць падмуркам, апораю пры вывучэнні пытанняў па літаратуры. Напрыклад, уводзячы ў V класе паняцце *эпітэт*, настаўнік прапаноўвае вучням успомніць вядомыя ім часціны мовы і члены сказа. Потым вучням даецца заданне спачатку выпісаць з верша М. Багдановіча “Зімой” разам з назоўнікамі прыметнікі, ужытыя ў прамым

значэнні (*марозны вечар, скрыпучы снег, лёгкія санкі, начная сінява, празрысты, светлы стоўп*), а потым назоўнікі з прыметнікамі, якія ўжыты ў пераносным сэнсе (*звонкі вечар, волен санак бег, вільготны месяц, рыза срэбная, вясёлыя бомы*). У працэсе супастаўлення будзе зроблены вывад, што эпітэтам называецца мастацкае азначэнне, якое вобразна характарызуе прадмет ці з’яву і надае ім новы сэнс.

На наступным уроку вывучаецца “Песня ляснога жаваранка” (урывак з трылогіі Я. Коласа “На ростанях”). Вучні знаходзяць і выпісваюць словазлучэнні з мастацкімі азначэннямі (*пышныя* постаці адзінокіх дрэў; *мяккая, ласкавая* мелодыя; *маўклівае* паветра; *глыбокая* цішыня паветра), гавораць пра іх ролю ў мастацкім тэксце і такім чынам замацоўваюць і паглыбляюць веды пра эпітэт. У выніку становіцца відавочным, што пяцікласнікі могуць падысці да асэнсавання эстэтычнай функцыі слова толькі пасля засваення адпаведнага матэрыялу па граматыцы на ўроках мовы.

Школьная праграма прадугледжвае вывучэнне беларускай літаратуры ў суаднесенасці з **выяўленчым мастацтвам**. Выкарыстанне ў вучэбным працэсе твораў жывапісу, графікі, скульптуры, архітэктуры з’яўляецца надзейнай апорай у працы настаўніка-філолага. Творы сумежных мастацтваў ствараюць пэўны эмацыянальны настрой на ўроку, узбагачаюць духоўны свет вучняў, узмацняюць ідэйна-эстэтычнае ўздзеянне літаратуры на іх свядомасць, з’яўляюцца дадатковай крыніцай ведаў і пачуццяў.

Значнае месца пры вывучэнні літаратуры належыць *партрэтнаму мастацтву*. На ўроках літаратуры, калі настаўнік паведамляе біяграфічныя звесткі пра пісьменніка, выкарыстоўваецца партрэт. Але ён не павінен выконваць функцыю звычайнага нагляднага дапаможніка. Мастак-партрэтэыст перадае не толькі індывідуальны вобраз чалавека, але і яго ўнутраны свет. Партрэт канкрэтызуе агульную характарыстыку асобы пісьменніка, узбагачае яго біяграфію жывымі вобразнымі ўяўленнямі. Іканаграфія Я. Коласа вельмі багатая і разнастайная. Вобраз пісьменніка ўвасобілі ў творах выяўленчага мастацтва З. Азгур, І. Ахрэмчык, Ю. Герасіменка, А. Глебаў, М. Купава, Г. Паплаўскі, І. Раманоўскі, У. Стальмашонак, В. Шаранговіч, Л. Шчамялёў і іншыя мастакі.

Першапачатковыя звесткі аб мастацкім партрэце ў жывапісе і скульптуры вучні атрымліваюць у V–VIII класах. У кароткім уступным слове адносна майстэрства мастака настаўнік падкрэслівае яго ўменне характарызаваць пісьменніка праз асобныя выяўленчыя дэталі. У IX–XI класах выяўленчы каментарый настаўніка будзе на шырокім гісторыка-літаратурным фоне. Аповед настаўніка пра змест твора мастацтва звычайна звязваецца са зместам літаратурнага твора, з часам яго напісання, цікавым біяграфічным фактам з жыцця пісьменніка. Работа над мастацкімі партрэтамі пры вывучэнні літаратуры павінна быць арганізавана так, каб веды вучняў пастаянна пашыраліся, паглыбляліся і замацоўваліся.

Творы Я. Коласа вывучаюцца ў V, VI, VII, VIII і IX класах. Кожны раз настаўнік імкнецца даць вучням новую інфармацыю пра асобу класіка беларускай літаратуры, выкарыстоўваючы пры гэтым творы выяўленчага мастацтва. Аповед настаўніка пра змест твора мастацтва ўвязваецца са зместам літаратурнага твора, з часам яго напісання, цікавым біяграфічным фактам з жыцця пісьменніка. Першыя звесткі пра помнік Я. Коласу ў Мінску вучні атрымліваюць ужо ў V класе пры вывучэнні казкі “Крыніца”.

Настаўнік адзначае, што Якуб Колас – славуты пісьменнік і таленавіты вучоны. У гонар яго заслуг у цэнтры беларускай сталіцы ўзведзены помнік.

Помнік адкрыты ў 1972 годзе да 90-й гадавіны з дня нараджэння Якуба Коласа. Яго аўтар – Заір Азгур. Помнік складаецца з трох частак; у цэнтры – фігура пісьменніка, па баках – героі яго твораў: дзед Талаш з сынам Панасам; Сымон-музыка са сваёй каханай дзяўчынай Ганнай.

У VII класе вывучаецца ўрывак з паэмы “Сымон-музыка” (“У яго быў свет цікавы...”). Настаўнік нагадвае вучням пра помнік, прапануе назваць месца яго знаходжання, аўтара, час адкрыцця. Потым гаворыць, што вобразы Сымона-музыкі і сялянскай дзяўчыны Ганны знайшлі адлюстраванне ў помніку, каратка раскрывае змест скульптурнай групы.

У IX класе творчасць Я. Коласа вывучаецца манаграфічна. Настаўнік яшчэ раз вяртаецца да помніка, больш дэталёва характарызуе скульптурную групу, у якой увасоблены вобразы дзёда Талаша і яго сына Панаса, герояў аповесці “Дрыгва”. Больш падрабязна гаворыцца і пра З. Азгура, яго дружбу з Я. Коласам. Вучням цікава пачуць, як Заір Азгур працаваў над вобразам Якуба Коласа, якім бачыў пісьменніка ў час сустрэч, як уяўляў сабе будучы помнік песняру.

Такім чынам, міжпрадметныя сувязі на ўроках беларускай літаратуры ўяўляюць сабою неабходную ўмову арганізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу як мэтанакіраванай сістэмы. Яны выступаюць як сродак комплекснага падыходу да навучання і ўзмацнення яго адзінства з выхаваннем. У артыкуле разгледжаны толькі некаторыя прыёмы рэалізацыі міжпрадметных сувязяў на матэрыяле творчасці Якуба Коласа. Відавочна галоўнае – гэта праца, калі яна праводзіцца сістэматычна і мае выхад у практычную дзейнасць вучняў, прыводзіць да станоўчых вынікаў.

Літаратура

1. Вераніцын, К. Тарас на Парнасе : паэмы / К. Вераніцын. – Мінск : Маст. літ., 2009.
2. Гоголь, Н. Мертвые души / Н. Гоголь. – М. : Худож. лит., 1993.
3. Колас, Якуб. Збор твораў : У 14 т. / Якуб Колас. – Мінск : Маст. літ., 1972 – 1978. – Т. 12.
4. Коменский, Я.А. Избр. пед. соч. / Я.А. Коменский. – М. : Учпедгиз, 1955.
5. Ляшук, В.Я. Вывучэнне ў школе трылогіі Якуба Коласа “На ростанях” / В.Я. Ляшук. – Мінск : Выд. А. Ванін, 1996.